

Varkensflat of boerenbedrijf?

AUTEURS Tessie Dijkers & Michiel van Meeteren

FOTOGRAFIE Tessie Dijkers & Erik Tjallinks

Het platteland is nog altijd sterk verbonden met de landbouw, in ieder geval qua verbeelding. Landbouwbedrijven in Nederland lijken steeds groter te worden en meer winst te maken. Maar is dit wel zo? Een gesprek met Jan Douwe van der Ploeg over de toekomst van de Nederlandse landbouw.

Jan Douwe van der Ploeg is bijzonder hoogleraar Transitieprocessen in Europa aan de Universiteit Wageningen en houdt zich bezig met landbouweconomische en -sociologische vraagstukken. Volgens Van der Ploeg bevindt de landbouw zich in een hardnekkige crisis, die sinds de jaren negentig steeds duidelijker zichtbaar wordt. Landbouwbedrijven maken steeds minder winst als gevolg van de toenemende concurrentie vanuit andere werelddelen. Daarbij is de crisis aangescherpt door deregulering: prijsbescherming en marktbescherming zijn verdwenen. Het lijkt alsof voor veel bedrijven groei de enige oplossing is om het hoofd boven water te houden, ten koste van kleinere boerenbedrijven. Van der Ploeg bepleit echter dat dit niet altijd het geval hoeft te zijn. Volgens hem zijn er drie transitieprocessen denkbaar, namelijk: versnelde industrialisering, verdwijnende landbouw of een heropleving van het boerenbedrijf door middel van multifunctionele landbouw. De complicatie is dat de processen zich gelijktijdig voordoen en moeilijk combineerbaar zijn. Eén ding is wel duidelijk: zoals het boerenbedrijf nu bestaat, bestaat het op termijn niet meer.

Versnelde industrialisering

Het eerste proces is een versnelde industrialisering van de landbouwbeoefening door middel van een enorme schaa sprong. "Het is geen geleidelijke groei, maar gaat vaak om het vertienvoudigen van de schaal van de bedrijfsvoering. Dat gaat gepaard met doorgaande specialisatie en een doorgaande ont koppeling van voedselproductie en de natuur en ruimte. De landbouw komt steeds meer los te staan

van het ecosysteem en heeft steeds minder te maken met ons traditionele beeld van het platteland". De varkensflat staat symbool voor deze versnelde industrialisatie van de landbouw. Van der Ploeg wijst erop dat het paradoxaal genoeg juist deze grote industriële bedrijven zijn die nu financieel in de knoei komen. "Het is niet zo dat deze bedrijven omdat ze groot zijn goedkoper produceren: dat is pertinent niet het geval".

Toch is er elke keer weer de hardnekkige neiging om megaondernemingen op te richten. "Het punt is dat het heel aantrekkelijk kan zijn om dergelijke grote ondernemingen te hebben en te controleren. Op dit moment denken heel veel mensen in de landbouwsector dat de toekomst een schaars goed is; dat het maar aan weinigen gegeven is om in de toekomst te kunnen boeren. Dus het pad tussen nu en de toekomst wordt gezien als een meedogenloze concurrentieslag waarbij er zeer veel zullen afvallen en maar

"Eén ding is wel duidelijk: zoals het boerenbedrijf nu bestaat, bestaat het op termijn niet meer"

weinigen overblijven. Er wordt niet meer geconcurrereerd om de laagste kostprijs in de huidige markt. Er wordt geconcurrereerd om wie straks nog mag boeren. Wie weet zich de schaarse productiefactoren - ten dele de 'klassieke' productiefactoren als grond, maar in toenemende mate ook toegang en quota: het recht om überhaupt iets te produceren - toe te eigenen? Voor die schaarse goederen worden waanzinnig hoge kosten gemaakt en dat leidt ertoe dat heel veel bedrijven zich juist verzwakken". Megabedrijven zijn kwetsbaar. Ze hebben een negatief kassaldo in periodes van lage prijzen en er kan zich makkelijk een prijzen crisis voordoen. In het verleden

Jan Douwe van der Ploeg

schoten dan banken te hulp om te herfinancieren, maar of dat zo blijft? Volgens Van der Ploeg is een verklaring voor dit fenomeen van vergaande schaalvergroting 'the image of de limited good', een term geïntroduceerd door antropoloog George Foster in 1965. Doordat verwacht wordt dat er schaarste gaat zijn, probeert men zijn of haar eigenbelang koste wat kost te garanderen. Groei is een poging om een steeds grotere controle over de markt uit te oefenen: het versterkt de onderhandelingspositie ten opzichte van toeleveranciers. Er worden echter enorme schulden mee gemaakt, waardoor bedrijven het productie- en distributieproces enorm onder druk moeten zetten. Om doorgaande groei mogelijk te maken en die schuldenlast te compenseren moet er van alles uitgeperst worden. De boeren die op deze manier hun bedrijf runnen zitten gevangen in hun strategie. Men kan slechts de al ingeslagen weg volgen, er is dus sprake van padafhankelijkheid. "Voor elk bedrijf is het zo dat men gigantisch meer zou verdienen als men zou overschakelen op biologische landbouw. Men doet het niet, omdat de bestaande systemen gebouwd zijn voor grootschalige productie en omschakelen te veel kost. Het enige wat de boerenbedrijven kunnen doen als de resultaten tegenvallen, is nog meer groeien. Maar dat moeten ze financieren met leningen en komen zo steeds verder in die val terecht".

Naast dit verhoogde financiële risico zal versnelde industrialisering volgens Van der Ploeg enorme consequenties hebben voor de ruimtelijke kwaliteit en het leefklimaat van het platteland. Ook de identiteit van zowel boer en platteland zullen sterk gaan veranderen. "In de gebieden waar de landbouw zich concentreert, ontstaat een ruimtelijke druk en milieudruk. Er ontstaan andere sociale verhoudingen, het is een landbouw die geen directe banden met de omgeving meer behoeft, sterker nog: die geen directe banden wil hebben, noch met het lokale ecosysteem, noch met de lokale omgeving. Het kan er ook toe leiden dat de perspectieven voor recreatie en toerisme beperkt worden. Een sterk industrialiserende boer wil geen

buurman hebben die een boerderijcamping begint. Die boerderijcamping die kan straks de planologische schaduwwerking uitoefenen waardoor de uitbreiding van die varkensstal onmogelijk wordt". Maar al was het planologisch mogelijk, wie wil er kamperen in de ammoniakstank van een industriële varkenshouderij? In regionaal economisch opzicht is een gevolg van versnelde industrialisering dat de positieve externe effecten van de landbouwbedrijven wegvallen. "Een grootschalig varkenshouderijbedrijf koopt geen voer van bedrijven uit de omgeving maar haalt zijn voer uit Brazilië of uit de Verenigde Staten. De rijkdom die ermee verdiend wordt komt bij grote ondernemingen terecht en wordt zelden besteed in de regio: de eigenaar woont kilometers verderop, of zelfs over de grens. Productieprocessen zijn in sterke mate geautomatiseerd, dus werkgelegenheid genereert het ook niet".

Verdwijnende landbouw

Een tweede ontwikkeling die Van der Ploeg noemt is de wereldwijde reallocatie van landbouw. Dit betekent het verschuiven van landbouw naar met name Oost-Europa, Zuid-Amerika, delen van Azië en Afrika. "De achterliggende gedachte is dat het telen en produceren van voedsel in Noordwest-Europa door allerlei specifieke omstandigheden zo duur wordt dat het nog nauwelijks competitief is. Tegelijkertijd is er in dit deel van de wereld een enorme behoefte aan ruimte: voor natuur, voor ruimer wonen, voor recreatie enzovoorts. De gedachte is, een ietwat postmodernistisch idee, dat het platteland steeds meer een consumptieruimte wordt in plaats van een productieruimte". Versnelde industrialisatie in de landbouw veronderstelt een ruimtelijke tweedeling: er zijn gebieden waarin je de voorwaarden aantreft om een landbouwbedrijf te kunnen realiseren, en er zijn de resterende gebieden waar niet meer geboerd kan worden. "Dat is een proces dat in feite al veel langer gaande is. In Europa heeft het betekend dat de landbouw grotendeels verdwenen is in de berggebieden: de Apennijnen, het midden van Frankrijk, de Pyreneeën. Zeker in het zuiden van Europa gebruikt men de term 'sociale desertificatie' om dit proces te typeren: als de landbouw verdwijnt sterven langzamerhand ook de dorpen uit, het hele sociale bindweefsel verdwijnt. Door de landbouw worden ontmoetingspunten gecreëerd waar mensen komen. Dat is een essentieel onderdeel van sociaal kapitaal dat samen met de landbouw uit de lokale samenleving verdwijnt".

Multifunctionele landbouw

Het derde transitieproces in de landbouw wordt vaak aangeduid met de Engelse term 'rural development', in het Nederlands wat onhandig te vertalen met plattelandsontwikkeling. "Dat betekent dat boerenbedrijven nieuwe diensten of nieuwe producten gaan produceren voor nieuwe markten en daarmee zich ook meer vervlechten met de omliggende samenleving. Het is wat we vandaag de dag in het publieke debat vaak kennen als 'verbreding'. Boerderijen worden uitgebreid met een agro-toeristische tak, met energieproductie, kwaliteitsproductie, streekproducten; en producten worden vaker zelf verder geproduceerd op de boerderij". Naast de wereldwijde stapelvoedselmarkten opereren er tegelijkertijd korte

circuits zoals boerenmarkten en samenwerkende boerenwinkels. "Het barst op dit moment van de initiatieven. Heel veel boeren zoeken die nieuwe uitwegen, ook wetende dat het geen zin heeft om een nieuw product te maken en dat dan via het supermarktcircuit te verkopen: de boer houdt hier te weinig aan over".

Volgens veel theoretici, met name binnen de neoklassieke landbouweconomie, kán het niet zo zijn dat een groot bedrijf minder verdient dan een kleiner bedrijf. Empirisch is dat echter toch het geval. Uit vele studies blijkt dat als je kijkt naar het maatschappelijk nut, en zelfs als je puur kijkt naar technische indicatoren – hoeveel wordt er per hectare geproduceerd - 'boerenlandbouw' altijd beter scoort dan grootschalige landbouw. "Dit komt omdat een boerenmarkt werkt als een bypass. Producenten gaan rechtstreeks leveren aan consumenten. En het interessante daarvan is vaak dat de prijs die de consument betaalt gelijk of lager is, terwijl de boer een veel hogere prijs krijgt. Waarom? Omdat ze die tussenschakels, zoals de supermarkten en de grote agro-multinationals, overslaan. Dus de toegevoegde baten worden op een andere manier verdeeld". Het zijn, niet verassend, vooral die beursgenoteerde multinationals, zoals Cargill, Monsanto, maar ook Ahold, die baat hebben bij een industriële boerentoeekomst. De onder de schulden gebukt gaande boerenondernemer wordt er immers niet beter van.

Van der Ploeg noemt verschillende positieve gevolgen van de ontwikkeling van de multifunctionele boerenlandbouw. "Het genereert veel meer werkgelegenheid en meer inkomen waardoor men de huidige moeilijke omstandigheden het hoofd kan bieden en dus door kan gaan met boer zijn". Daarnaast heeft het een andere ruimtelijke weerslag: het leidt tot meer ruimtelijke diversiteit, het verhoogt vaak de biodiversiteit in aanmerkelijke mate, er wordt zorgvuldiger met water omgesprongen en het vertaalt zich politiek anders. "Het toont een ander gezicht richting samenleving dan die sterk geïndustrialiseerde boerenbedrijven. Die zijn bijvoorbeeld niet toegankelijk, daarin gelden allerlei hygiënevoorschriften, dat is besloten, daar mag niemand komen." Naast de genoemde externe

effecten zijn de multipliereffecten van multifunctionele landbouw beduidend hoger dan bij geïndustrialiseerde landbouw. Multifunctionele landbouw betekent dat er veel meer geld wordt uitgegeven in de eigen omgeving: de boerenmarkt kan floreren.

En waar landschap wordt onderhouden, toegankelijk wordt gemaakt, worden opnieuw essentiële ontmoetingspunten tussen mens en omgeving gecreëerd. "Dit alles leidt ertoe dat de multifunctionele landbouw uiteindelijk een positief effect heeft op de kwaliteit van leven op het gehele platteland. En daar waar de kwaliteit van leven hoog is en waar de omgeving aantrekkelijk is en goed onderhouden wordt, vertaalt zich dat vaak als vestigingsfactor voor de nieuwe industrie, zeker de secundaire MKB-typen industrie, ondernemingen die nieuwe diensten leveren. Bedrijven willen zich het liefst vestigen waar het voor het topkader aantrekkelijk wonen is".

De vraag rijst of een systeem met alleen boerenlandbouw markttechnisch haalbaar is: zijn er wel genoeg niches, is er wel genoeg vraag? Volgens Van der Ploeg is het uiteindelijke antwoord "ja". Maar het veronderstelt wel een hele serie veranderingen. Allereerst moet men de ogen openen voor wat er op dit moment gaande is in de markt. In de wereldmarkten zijn het op dit moment de voedselmultinationals en de supermarkten die de wereld overal hun voorwaarden kunnen opleggen. Als reactie op de door deze voedselimperie gedomineerde markten ontstaan steeds meer 'nested markets'. Dat is niet te verwarren met een nichemarkt. Een nichemarkt is in principe gesloten: dat is als het ware een monopoliesituatie: een bepaalde groep mensen kan een product produceren, krijgt een onderscheidbaar merk, en anderen niet. Een 'nested market' is permeabel, die kan groeien, er kunnen meer mensen toetreden: meer producenten, meer consumenten. Als een alternatief nest, of circuit, dat steeds groter wordt.

Wetenschappelijke strijd

Bovenstaande sporen bijten elkaar, en aan de verschillende sporen kleven grote belangen, niet in de laatste plaats van de al eerder

genoemde grootindustrie. De strijd wordt echter net zo hard tussen wetenschappers gevoerd. Er zijn legio wetenschappers die beweren dat de wereldbevolking met boerenlandbouw – als tegenhanger van industriële landbouw - niet te voeden is als we in de toekomst meer voedsel nodig hebben. Een tweede aanvalslijn tegen de boerenlandbouw betreft de hygiëne. Er wordt gesteld dat we grootschalige bedrijven nodig hebben om grote dierziekten te voorkomen. Een derde kritiek betreft de economische haalbaarheid van een systeem met voornamelijk boerenlandbouw. Als je er de neoklassieke economie op loslaat, zeggen tegenstanders, kom je al gauw tot de vaststelling dat het zo niet moet. De neo-institutionele economie komt echter tot een tegengesteld oordeel. Vanuit die stroming zegt men "dit is zeer interessant, hier worden 'economies of scope' gecreëerd", in plaats van de 'economies of scale' van het neoklassieke model. "Hier ontstaat synergie die ertoe leidt dat er allerlei interessante economische effecten ontstaan waardoor er meer verdiend wordt". Vanuit de neoklassieke economie wordt gezegd: "Nee, dit staat haaks op specialisatie, terwijl specialisatie de weg is naar concurrentievoordeel".

"Voor elk bedrijf is het zo dat men gigantisch meer zou verdienen als men zou overschakelen op biologische landbouw"

In Noordwest-Europa probeert ongeveer zo'n zestig procent van de bedrijven multifunctionaliteit uit te bouwen. Een kleine fractie, misschien tien procent, droomt van of is bezig met het realiseren van die enorme schaa sprongen, en de resterende dertig procent gaat gedesillusioneerd door op de huidige weg terwijl ze weet dat die eindig is. Cijfers over de verhoudingen tussen deze sporen geven een beeld waar de landbouw in Nederland heengaat, maar zijn ook controversieel. Er zit een enorme kloof tussen studies gebaseerd op primair empirisch materiaal en de studies gebaseerd op secundaire statistieken. In de landbouwtellingen, zo'n statische bron, bijvoorbeeld zitten vragen die niet beantwoord hoeven te worden, zoals "heeft uw bedrijf een extra tak?". Daarbij denken heel veel boeren: "wat heeft de overheid hiermee te maken?" En ten slotte bouwt men dit soort nieuwe dingen stap voor stap op: in het begin zien de boeren ze nog als hobby en geven ze deze activiteiten niet op. Je krijgt dus een volstrekt vertekend beeld in de statistiek. Toch worden de uitkomsten van achterhaalde vragenlijsten gebruikt om ons te vertellen dat industrialisering de enige weg vooruit is. Volgens Van der Ploeg is een nieuwe manier van denken nodig. "Als je goed kijkt zie je dat naarmate we meer over markt praten er de facto minder markt is". De markt is een symbool geworden voor de macht van gigantische conglomeraten. De baten van multifunctionele landbouw serieus nemen en buiten de gestaalde neoklassieke logica stappen is paradoxaal genoeg een stap op de weg naar meer 'echte' marktwerking.

De praktijk en de toekomst

"De fricties tussen verschillende vormen van landgebruik heeft men in Nederland op typisch Hollandse wijze proberen op te lossen: namelijk door zonerings. Zones worden toegewezen aan de sterk geïndustrialiseerde landbouw, zones aan multifunctionele landbouw en zones waar de landbouw verdwijnt. Die laatste kunnen dan benut worden voor bijvoorbeeld natuur of woningbouw. Dat beleid werkt niet! Je zult geheid zien dat bedrijven zich op de verkeerde plek bevinden en de boerderijverplaatsingen die dit tot gevolg heeft vergen enorme bedragen." Ook creëert het een muur van maatschappelijke weerstand vanwege de gevolgen die het beleid oplegt aan lokale gemeenschappen. Door die weerstand faalt het zoneringsbeleid vervolgens. Op politiek niveau zegt men op dit moment voortdurend dat het allemaal naast elkaar moet kunnen bestaan en je ziet de politici verantwoordelijk voor landbouw in toenemende mate in een spagaat zitten. Het beleid zit vast in verouderde paradigma's van zonerings en neoklassieke landbouweconomie. Tegelijkertijd heeft elk transitieproces zijn eigen belanghebbenden en die proberen vanuit hun belangen beleidsmakers te sturen. Het interessante is dat op gemeenteniveau er vaak onder druk van lokale bewegingen dingen veranderen. De lokale bevolking ervaart de baten van de multifunctionele landbouw en de lasten van de varkensflat en dat geeft op lokaal niveau een opening. Boerenbedrijven die iets nieuws proberen op te bouwen krijgen steun en lokale politici weten dat als ze daar tegenin gaan ze worden afgestraft bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen. Hoe dat allemaal gaat uitpakken is onbekend. Maar het doorbreken van de illusie van de hermetische industrialisatie - in de wetenschap, in beleid en in het boerenbedrijf - is een belangrijke eerste stap.

Jan Douwe van der Ploeg is bijzonder hoogleraar Transitieprocessen in Europa aan Wageningen University. Tessie Dijkers en Michiel van Meeteren zijn redacteurs van AGORA.

Literatuurselectie

Foster, G. M. (1965) Peasant society and the image of limited good, *American Anthropologist New Series* 67, nr. 2, pp. 293-315

Kasimis, S. en G. Stathakis (red.) (2003). *The reform of the CAP and rural development in Southern Europe*. Aldershot: Ashgate.

Van der Ploeg, J.D. (2003) *De virtuele boer*. Assen: van Gorcum

Van der Ploeg, J.D., J. Jingzhong en S. Schneider (2010) *Rural development reconsidered: building on comparative perspectives from China, Brazil and the European union*, *Rivista di economia Agraria* 65, nr. 2, pp. 163-189

Van der Ploeg, J.D. (2010) *The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited*, *Journal of Peasant Studies* 37, nr. 1, pp. 1-30

Van der Ploeg, J.D. (2010) *The food crisis, industrialized farming and the imperial regime*, *Journal of Agrarian Change* 10, nr.1, pp. 98-106